

АНОТАЦІЯ

Нижник І. О. Захист продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка». – Уманський національний університет садівництва, 2020.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних засад і розробці практичних рекомендацій щодо захисту продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації.

Об'єктом дослідження визначено процес формування системи взаємопов'язаних управлінських заходів, спрямованих на захист продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації.

Предметом дослідження виступила сукупність теоретико-методичних та практичних засад формування системи взаємопов'язаних інструментів державного регулювання економіки прямого та непрямого характеру, покликаних забезпечити захист продовольчих інтересів населення України в умовах зростання відкритості національної економіки.

Стверджується, що оскільки економічні інтереси є формою прояву певних потреб, то економічною формою прояву людської потреби у продовольстві є продовольчий інтерес. Продовольчий інтерес – це мотив індивіда, групи індивідів задовольнити власну потребу в безпечній якісній їжі, необхідній для існування та здорової життєдіяльності, шляхом ринкового обміну, самозабезпечення або допомоги.

Обґрунтовано зв'язок між продовольчою безпекою та захистом продовольчих інтересів населення, як зв'язок між позитивним та нормативним в економічній науці. Звідки випливає, що концепція національної продовольчої безпеки обґрунтовує безпекові характеристики, які мають бути притаманні національному продовольчому ринку, а концепція захисту продовольчих інтересів населення країни – як їх досягти.

Доводиться, що необхідність захисту продовольчих інтересів населення країни впливає із їх діалектичної природи. Представлено дві головних об'єктивних суперечності продовольчих інтересів: 1) продовольча безпека є благом загального користування, тому право на володіння продовольством не залежить від платоспроможності споживача, проте продовольство є благом ексклюзивного користування, тому право на володіння ним залежить від платоспроможності споживача блага; 2) власники продовольства завжди бажають максимізувати свої доходи від його реалізації, а споживачі продовольства завжди бажають мінімізувати свої витрати для його отримання.

Обґрунтовано перелік показників за допомогою яких пропонується здійснювати аналіз рівня захисту продовольчих інтересів населення країни: гранично допустимий обсяг експорту агропродовольчої продукції; частка агропродовольчого ринку із конкурентними цінами; рівень споживання продовольства та витрати на його придбання найбільш вразливими соціальними групами населення; кількість населення із гострими та хронічними захворюваннями, спричиненими вживанням небезпечних та/або неякісних продуктів харчування.

Стверджується, що рушійною силою економічної глобалізації є розвиток традиційних та поява нових міжнародних інститутів, які мають наднаціональний характер. Їх задача - скорочення суверенних прав національних урядів на виконання регулюючої функції та створення правового поля для формування глобального ринку та панування транснаціональних компаній. Припускається, що це створює ґрунт для наростаючого конфлікту між ідеологією глобалізації та життєвою необхідністю державного захисту продовольчих інтересів громадян країни.

Виявлено, що рівень задоволення продовольчих потреб населення України не відповідає вимогам достатнього, збалансованого, економічно доступного, безпечного та якісного харчування. Раціон пересічного українця є достатнім по поживності, проте незбалансованим за основними складовими внаслідок недоспоживання продуктів тваринного походження, свіжих фруктів

та овочів. При цьому півень економічної доступності продовольства не відповідає вимогам продовольчої безпеки. Безпечність та якість частини продовольчих товарів не відповідає санітарно-гігієнічним вимогам.

Проведено аналіз рівня доходів населення України, який показав, що фактичні доходи не забезпечують економічну доступність продовольства, яка б відповідала параметрам продовольчо-безпечного стану за національною методикою для домогосподарств I-III децильних груп, за методикою ФАО – для домогосподарств IV-IX децильних груп. За допомогою економетричного моделювання доведено, що забезпечення захисту продовольчих інтересів населення країни безпосередньо пов'язано із формуванням відповідного рівня їх доходів – при зростанні доходів відносні витрати на придбання продовольства зменшуються. Стверджується, що головними причинами низьких доходів населення України є несправедливий розподіл національного доходу та низька продуктивність праці.

Досліджено динаміку споживчих продовольчих цін і виявлено, що за період з 2000 по 2018рр. базовий індекс споживчих цін на продукти харчування і безалкогольні напої в українській економіці зріс у 8,5 разів. Стверджується, що інфляція на національному продовольчому ринку має усі ознаки інфляції попиту. Вона посилюється дефіцитом продовольчих товарів на окремих сегментах продовольчого ринку України, зумовленим надмірним експортом відповідної продукції. Робиться припущення, що одним із найбільш дієвих чинників стабілізації продовольчих цін є стабілізація цін вхідних ресурсів промислового та сільськогосподарського виробництва. Також до головних чинників необґрунтованого підвищення цін на продовольчі товари віднесено недостатній рівень конкуренції в українській економіці.

Виявлено, що на внутрішньому ринку тваринницької продукції (крім яєць) та свіжих овочів відсутній дефіцит у межах календарного року, однак впродовж року виникають сезонні дефіцити, які спричиняють підвищення споживчих цін. Робиться висновок, що важливим управлінським завданням є прогноз місячних розмірів дефіциту та їх повне або часткове покриття за

рахунок зменшення сезонності у виробництві відповідної продукції та використання державних товарних інтервенцій.

Проведено критичний аналіз діючої методики Державної служби статистики України визначення рівня продовольчого самозабезпечення. Стверджується, що вона має наступні недоліки: у ресурсну базу внутрішнього походження не включено обсяг запасів даного виду продовольства на кінець року; не враховано експорт, як важливу статтю використання продовольчого ресурсу. Для виправлення виявленого недоліку пропонується враховувати експорт, як статтю втрат продовольчого ресурсу для внутрішнього ринку.

Доведено необхідність уточнення змісту поняття «надмірний експорт». Під ним пропонується вважати такі обсяги реалізації продукції вітчизняного виробництва закордонному сектору, які створюють або збільшують дефіцит даного виду продовольства на внутрішньому ринку.

Обґрунтовується неможливість використання імпорту для ліквідації сезонних дефіцитів продовольства та стримування відповідних цін, доки на валютному ринку України спостерігається перманентна девальвація національної валюти, зумовлена хронічним дефіцитом платіжного балансу. Робиться висновок, що постійне підвищення цін на імпорту продукцію є додатковим чинником зростання індексу споживчих цін на продукти харчування.

За допомогою емпіричного методу доведено, що спрямування частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту, є менш збитковим для національної економіки, ніж ліквідація внутрішнього дефіциту м'яса свиней за рахунок імпорту. Причиною цього є збільшення доданої вартості в аграрному виробництві за рахунок спрямування сировини (зерна) на виготовлення продукції з вищим ступенем обробки (м'ясо свиней у забійній вазі).

Стверджується, що відмова від імпорту свинини за рахунок зростання її внутрішнього виробництва, в короткостроковому періоді зумовить збільшення витрат домогосподарств на купівлю відповідної продукції, проте в

довгостроковому періоді – забезпечить бездефіцитне виробництво, стабілізацію цін та зменшення відносних витрат українських домогосподарств. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу доведено, що величина споживчих цін на свинину більш, ніж на 40% визначається мінливістю обсягів виробництва, а розрахований коефіцієнт еластичності показав, що при збільшенні обсягів виробництва м'яса свиней (у забійній вазі) на 1%, роздрібні ціни на свинину зменшуються на 0,0994%.

За допомогою методу Парето-ефективного розподілу доведено, що на продовольчому ринку країни має місце порушення балансу інтересів його головних стейкхолдерів – внаслідок недосконалої конкуренції, виробники та продавці продовольства отримують додатковий дохід за рахунок домогосподарств - споживачів продовольства.

Доведено, що м'ясо свиней та птахів, картопля, плоди, ягоди та виноград, цукор входять до групи видів продовольства по яких Україна не є чистим експортером. Робиться висновок, що згідно з правилами СОТ, Кабінет Міністрів України має право вводити обмеження на експорт вказаних видів продовольства, які не будуть вважатися дискримінаційними по відношенню до країн-імпортерів української продукції. Для обмеження експорту визначених видів продовольчої продукції пропонується застосування заборонних експортних мит - вони вводяться на той обсяг продукції, який перевищує визначену квоту безмитного експорту. Пропонується правило розрахунку розміру квоти безмитного експорту визначеного виду продовольства - якщо обсяг внутрішніх потреб в ньому (споживання + витрати на нехарчові цілі) дорівнює або перевищує обсяг його внутрішнього виробництва, то на експорт даної продукції вводяться заборонні експортні мита. Обсяг безмитного експорту даного виду продовольства пропонується розраховувати, як різницю між обсягом його виробництва та обсягом внутрішніх потреб із знаком «+». В якості довідкового показника внутрішніх потреб в даному виді продовольства пропонується брати середній рівень його споживання населенням країни за останніх п'ять років.

Обґрунтовано пропозицію згідно з якою нормативними документами, що визначають правила зовнішньої торгівлі та порядок нарахування й стягнення експортного мита мають стати:

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і учасниками ринку м'яса та м'ясопродуктів»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і учасниками ринку картоплі»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і учасниками ринку плодів, ягід та винограду»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і учасниками ринку цукру».

Стверджується, що для захисту продовольчих інтересів найменш захищених соціальних груп населення необхідно запровадити програму продовольчої допомоги. До участі в програмі пропонується залучати малозабезпечених громадян чий сукупний дохід не перевищує 130% межі бідності (прожиткового мінімуму). Розрахований орієнтовний бюджет продовольчої допомоги для усіх домогосподарств I децильної групи за статистикою 2017р. мав би становити 1204,6 млн. грн.

За допомогою методів «витрати-випуск» та графічного встановлено, що збільшення продовольчих витрат населення на 1% спричинить збільшення реального ВВП України на 0,97%. Виходячи з того, що продовольчі видатки населення України в 2017р. становили 673539,0 млн. грн., їх збільшення на 1204,6 млн. грн., або 0,18%, спричинить зростання реального ВВП на 0,17%, або 4266,9 млн. грн. Робиться висновок, що збільшення державних видатків на продовольчу допомогу має не лише високий соціальний, але й економічний ефект, виходячи із того, що мультиплікатор продовольчих видатків населення України становить 3,54. Він означає, що кожне збільшення реальних

продовольчих витрат населення країни на 1грн. зумовлює мультиплікативне зростання реального ВВП на 3,54 грн.

Ключові слова: продовольчий інтерес, продовольча безпека, відкрита економіка, домогосподарства, захист, економічна доступність, доходи, розподіл, продуктивність праці, інфляція, дефіцит, монополізм, надмірний експорт, додана вартість, Парето-розподіл, продовольча допомога.

ANNOTATION

Nyzhnik I. O. Protection of food interests of Ukraine's population in the conditions of globalization. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy from the specialty 051 «Economics». - Uman National University of Horticultural Science, 2020.

The dissertation is devoted to the substantiation of theoretical and methodological principles and to the development of practical recommendations for the protection of food interests of the Ukrainian population in the conditions of globalization.

The object of the research is the process of forming a system of interrelated administrative measures aimed at protecting the food interests of Ukraine's population in the conditions of globalization.

The subject of the study was a set of theoretical, methodological and practical principles for the formation of a system of interconnected instruments of state regulation of the economy of direct and indirect nature, designed to ensure the protection of the food interests of the Ukrainian population in conditions of increasing the openness of the national economy.

It is alleged that since economic interests are a form of manifestation of certain needs, the economic form of manifestation of the human need for food is food interest. Food interest is the motive of the individual, a group of individuals to meet

their own need for safe quality food, necessary for existence and healthy livelihoods, through market exchange, self-provision or help.

The connection between food security and protection of food interests of the population as a link between positive and normative in economic science is substantiated. It follows that the concept of national food security justifies the security features that should be inherent in the national food market, and the concept of protecting the food interests of the country's population - how to achieve them.

It turns out that the need to protect the food interests of the country's population derives from their dialectical nature. Two main objections to food interests are presented: 1) food security is a benefit of general use, therefore the right to own food does not depend on the consumer's solvency, but food is the blessing of exclusive use, therefore the right to own it depends on the consumer's solvency of the benefit; 2) food owners always want to maximize their revenues from their implementation, and food consumers always want to minimize their costs to get it.

The list of indicators by which it is suggested to carry out an analysis of the level of protection of food interests of the population of the country is substantiated: the maximum allowable volume of export of agro-food products; the share of the agro-food market with competitive prices; the level of consumption of food and the cost of its acquisition by the most vulnerable social groups of the population; the number of people with acute and chronic diseases caused by the use of dangerous and / or poor-quality food.

It is claimed that the driving force of economic globalization is the development of traditional and the emergence of new international institutions that have supranational character. Their task is to reduce the sovereign rights of national governments to carry out regulatory functions and to create a legal framework for the formation of a global market and the dominance of transnational companies. It is assumed that this creates the ground for the growing conflict between the ideology of globalization and the vital necessity of state protection of food interests of the citizens of the country.

It was found that the level of satisfaction of food needs of the population of Ukraine does not meet the requirements of sufficient, balanced, economically accessible, safe and high-quality food. The diet of ordinary Ukrainians is sufficient in terms of nutrition, but unbalanced by the main constituents due to the lack of consumption of animal products, fresh fruits and vegetables. At the same time, the lack of economic availability of food does not meet the requirements of food security. The safety and quality of food products do not meet sanitary and hygienic requirements.

The analysis of the level of incomes of the population of Ukraine has shown that actual incomes do not provide economic availability of food that would correspond to the parameters of the food-safe state according to the national method for households of I-III decile groups, according to FAO method - for households IV-IX decile groups. With the aid of econometric modeling, it is proved that ensuring the protection of food interests of the population of the country is directly related to the formation of the corresponding level of their income - with the growth of incomes, relative costs for food purchases are reduced. It is argued that the main reasons for low incomes of the Ukrainian population are unfair distribution of national income and low labor productivity.

The dynamics of consumer food prices was investigated and it was found that in the period from 2000 to 2018 the basic index of consumer prices for food and soft drinks in the Ukrainian economy grew 8.5 times. It is alleged that inflation in the national food market has all signs of demand inflation. It is aggravated by a shortage of food products in certain segments of the Ukrainian food market, due to excessive exports of the products concerned. It is assumed that one of the most effective factors in the stabilization of food prices is the stabilization of the input prices of industrial and agricultural production. Also, the main factors behind the unjustified increase in food prices are the insufficient level of competition in the Ukrainian economy.

It was found that in the domestic market of livestock products (except for eggs) and fresh vegetables, there is no shortage within the calendar year, but during the year there are seasonal deficits that lead to higher consumer prices. It is concluded

that the important administrative task is to forecast the monthly size of the deficit and their full or partial coverage by reducing seasonality in the production of the products and the use of state commodity interventions.

The critical analysis of the current methodology of the State Service of Statistics of Ukraine for determining the level of food self-sufficiency has been carried out. It is alleged that it has the following disadvantages: the resource base of domestic origin does not include the amount of stocks of this type of food at the end of the year; exports have not been taken into account as an important source of food use. In order to correct the shortcomings identified, it is proposed to consider exports as an article of food resource loss for the domestic market.

The need to clarify the meaning of the concept of «excessive exports» is proved. It is proposed to consider such volumes of sales of domestic production to the foreign sector, which create or increase the shortage of this type of food in the domestic market.

It is substantiated the impossibility of using imports for the elimination of seasonal food shortages and the containment of relevant prices as long as the currency market of Ukraine is experiencing a permanent devaluation of the national currency due to a chronic deficit of the balance of payments. It is concluded that the constant rise in prices for imported food products is an additional factor in the growth of the consumer price index for food products.

With the aid of the empirical method, it is proved that directing part of the export grain to pork production in volumes equal to its imports is less loss-making for the national economy than eliminating the domestic shortage of pig meat by import. The reason for this is the increase in value added in agrarian production due to the directing of raw materials (grain) for the production of products with a higher degree of processing (pig meat in slaughter weight).

It is stated that the refusal of imports of pork due to the growth of its domestic production in the short term will lead to an increase in household expenditures for the purchase of the corresponding products, but in the long run it will ensure deficit production, stabilize prices and reduce the relative costs of Ukrainian households.

Using correlation-regression analysis it is proved that the value of consumer prices for pork is more than 40% determined by the volatility of production volumes, and the calculated coefficient of elasticity showed that with an increase in the production of pig meat (in slaughter weight) by 1%, retail prices for pork are reduced by 0.0994%.

Using Pareto-efficient allocation method it is proved that there is a disturbance in the balance of interests of its main stakeholders in the food market of the country - due to imperfect competition, producers and sellers of food receive additional income at the expense of households - food consumers.

It is proved that pig meat and poultry, potatoes, fruits, berries and grapes, sugar are part of a group of foodstuffs on which Ukraine is not a net exporter. It is concluded that according to the WTO rules, the Cabinet of Ministers of Ukraine has the right to impose restrictions on the export of these types of food that will not be discriminatory in relation to the importing countries of Ukrainian products. To restrict the export of certain types of food products, it is proposed to apply prohibited export duties - they are imposed on the volume of products that exceeds the specified quota of duty-free exports. The rule of calculating the duty-free quota for a certain type of food is proposed. If the volume of domestic needs in it (consumption + consumption for non-food purposes) is equal to or exceeds the amount of its domestic production, then export prohibited export duties are imposed on exports of this product. The volume of duty-free exports of this type of food is proposed to be calculated as the difference between the volume of its production and the volume of domestic needs with the sign «+». As a reference index of domestic needs in this type of food is proposed to take the average level of its consumption of the population of the country over the past five years.

The proposal is substantiated according to which normative documents defining the rules of foreign trade and the procedure for charging and collecting export duties should be:

- «Memorandum of Understanding between the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture and participants in the meat and meat products market»;

- «Memorandum of Understanding between the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture and the participants in the potato market»;

- «Memorandum of Understanding between the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture and Food and the Market Participants in Fruit, Berries and Grapes»;

- «Memorandum of Understanding between the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture and the participants in the sugar market».

It is alleged that a food aid program should be introduced to protect the food interests of the most vulnerable social groups in the population. To participate in the program, it is proposed to involve low-income citizens whose cumulative income does not exceed 130% of the poverty line (subsistence level). The estimated budget for food aid for all households in the 1 decile group for statistics in 2017 should be 1204.6 million UAH.

Using the «cost-release» and graphical methods, it was established that an increase in food expenditure by 1% will result in an increase in the real GDP of Ukraine by 0.97%. Proceeding from the fact that food expenditures of the population of Ukraine in 2017 amounted to UAH 673539.0 million, their increase by UAH 1204.6 million, or 0.18%, would cause real GDP growth of 0.17% or UAH 4266.9 million. It is concluded that the increase of public expenditures on food aid has not only high social but also economic effect, on the basis that the multiplier of food expenditures of the population of Ukraine is 3.54. It means that each increase in real food expenses of the population of the country is 1 UAH. causes multiplicative growth of real GDP by 3.54 hryvnias.

Key words: food interests, food security, open economy, population, protection, economic availability, income, distribution, productivity, inflation, deficit, monopolism, excessive export, added value, Pareto distribution, food aid.